

Н.К. Колібабчук, здобувач

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова
кафедра загальноправових дисциплін та міжнародного права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ВПЛИВ ДІЯЛЬНОСТІ АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВ НА РОЗВИТОК КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА ПОЧАТКУ XX СТ.

В статті аналізується діяльність акціонерних товариств Російської імперії на початку XX ст. та особливості їх впливу на розвиток кредитної політики. Визначаються основні функціональні засоби розвитку взаємодії цих двох систем та їх нормативно-правове забезпечення. Розглянуті та проаналізовані конкретні правові та фінансові ситуації, які виникли в Російській імперії на початку XX ст. за участю акціонерних товариств та банківських установ.

Ключові слова: акціонерне товариство, банк, торгова палата, фінансові установи, нормативно-правовий акт, капітал, юридичні особи.

Постановка проблеми. Одним з актуальних питань сучасної історіографії є розгляд діяльності акціонерних товариств, їх нормативно-правове забезпечення в Російській імперії XVIII – початку XX ст., та особливості їх впливу на розвиток кредитної політики. На сучасному етапі розвитку кредитних правовідносин також дуже важливе значення має історичний досвід цієї проблеми.

Російські історики, історики права, економісти приділяють сьогодні достатньо велику увагу цьому напрямку дослідження, на відміну від українських дослідників. Останні тільки починають досліджувати той матеріал, що міститься в фондах українських архівів та бібліотек.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші публікації про акціонерні товариства, а саме — банки, з'явилися на початку XIX ст. Діяльності кредитних установ другої половини XIX – початку XX ст. приділяли загалом незначну увагу. До початку 90-х рр. XIX ст. дослідники відзначають досить обмежену кількість робіт. Серед дореволюційних економістів відомими дослідниками діяльності кредитних установ були А. Антонович, Д. Батюшков, М. Бунге, С. Вітте, М. Вессель, П. Мігулін, Д. Піхно, М. Туганбарановський, Л. Яснопольський, Є. Ламанський, Л. Ходський, І. Левін, О. Біман, О. Зак, Ю. Жуковський, В. Судейкін, Я. Сербінович, М. Соболев та ін.

У дореволюційний період з'явилася значна кількість історичної, прикладної, правової і економічної літератури про комерційні банки. Особлива увага приділялася історії банків, біржовій активності і засновницькій діяльності, еволюції банківського законодавства. Серед них найбільш фундаментальними є дослідження представників української школи і, зокрема, книга професора Харківського університету П. П. Мігуліна «Наша банковая политика 1729–1903». Відомими були й праці професорів Київського університету М. Х. Бунге та Д. І. Піхна.

Законодавство часів Російської імперії завжди привертало увагу науковців. Цій проблематиці в першій третині XX ст. були присвячені праці Ф. Дьякова, Г. Коложнікова, та Г. Кременева, а на сучасному етапі її вивченням займаються – С. Тичинін та З. Хаджуова. Проте, дослідники досить часто оминали питання про шляхи реформування фінансового законодавства, якими намагалась скористатись влада чи самі товариства.

Метою даної статті є аналіз діяльності акціонерних товариств Російської імперії на початку XX ст. та особливості їх впливу на розвиток кредитної політики. Визначити основ-

ні функціональні засоби розвитку взаємодії цих двох систем та їх нормативно-правове забезпечення. Розглянути та проаналізувати конкретні правові та фінансові ситуації, які виникли в Російській імперії на початку XX ст. за участю акціонерних товариств та банківських установ.

Виклад основного матеріалу. Розвиток торговельної та промислової діяльності в Російській імперії на початку XX ст. мало важливе економічне значення. Саме тому питання дослідження акціонерних товариств у названий період у Російській імперії нам вдається актуальним. Так, і на сучасному етапі розвитку кредитних правовідносин дуже важливе значення має історичний досвід цієї проблеми.

У запропонованій статті ставиться за мету відтворити та проаналізувати законопроекти царського уряду та представників торговельної та промислової діяльності, які передбачали внесення важливих змін в нормативно-правову базу діяльності акціонерних товариств та їх союзів. Вважається, що розкриття означеного питання дасть змогу краще оцінити ступінь розробки законодавства в Російській імперії та ті проблеми, з якими зіткнулась вітчизняна фінансово-торгівельна громада у дореволюційний період свого розвитку.

Акціонерне товариство виступало як нова форма економічних зв'язків Російської імперії з європейським капіталом: спостерігається приплив іноземного капіталу в залізничне будівництво, банки, промисловість. Таким чином, ще однією особливістю акціонерного руху в даний період була значна кількість іноземних учасників. У 1900 році на їх частку доводилося 29% всього капіталу акціонерних товариств Російської імперії. Річ у тому, що відсоток прибутку, проголошений російськими акціями, був вище, ніж в інших країнах Європи. Крім того, активізувалася і діяльність іноземних акціонерних товариств, що здійснюють свої операції на території Російської імперії. В цілому до 1898 р. в Росії діяло 98 бельгійських, німецьких, англійських, швейцарських і американських акціонерних товариств [7, с. 22].

Стимулюючи розвиток акціонерних товариств, держава в той же час дотримувалася загальнонаціональних інтересів. Так, коли до кінця XIX ст. значне число залізничних компаній виявилася боржниками скарбниці, держава почала викуповувати приватні залізниці. Це стало можливим, оскільки, по-перше, значна частина капіталів цих компаній складалася за рахунок державних коштів, і, по-друге, в статутах цих компаній передбачалося право держави на викуп протягом певного терміну. В разі відсутності коштів для такого викупу, застосовувалися особливі фінансові операції. За викуплені акції уряд розплатувався своїми облігаціями. Держава набувала у свою власність акції залізничного товариства, що викупалися, одночасно беручи на себе всі зобов'язання цього товариства. Вперше примусовий викуп акцій державою був здійснений в 1895 році, коли були викуплені акції 14 із 22 залізнично-дорожніх акціонерних товариств [6, с. 12]. Враховуючи всі історичні особливості це був, можна сказати, перший досвід деприватизації шляхом викупу, перший досвід використання урядом операцій з цінними паперами, що вказувало на можливості, які представляв акціонерний капітал для зміни власника [4, с. 31].

У обстановці економічного підйому, зростання прибутковості акціонерних товариств в 1893 р. почався черговий біржовий ажіотаж. Проте унаслідок надлишку пропозицій акцій за відсутності резерву вільних фінансових засобів в 1899 р. був практично повністю припинений випуск нових акцій. Уряд узяв на себе кредитування акціонерних товариств під заставу наявних акцій.

Під час аналізу правового регулювання державних кредитних установ загалом на території України у XIX ст. необхідно мати на увазі низку обставин. Російська імперія, у складі якої перебувала Україна, поширювала на її територію власну банківську систему, що проявилася у створенні контор, відділень, агентств центральних банків Росії на її території або формуванні мережі інших банківських установ, які мали відповідні аналоги в Росії. В Росії банківські установи виникли пізніше, ніж в Західній Європі, що пояснюється її відсталістю від інших країн у промисловому розвитку. Це відбилось як на структурі банківської мережі, так і на її економічному потенціалі. Для України в силу її статусу зазначені

обставини мали пряме і безпосереднє значення. Динамічний розвиток банківської мережі спостерігається тут, як і в Росії в цілому, лише у пореформений період.

У дореформений період державними кредитними установами були підлягаючі зберіганню каси, накази суспільного піклування, Державний позиковий банк та Державний комерційний банк, створений у 1818 р., який відкрив свої відділення на території України. Рішення про відкриття контори Державного комерційного банку в Одесі було прийняте 24 жовтня 1819 р., в Києві – 24 травня 1839 р., у Харкові – 9 лютого 1849 р. характерною рисою діяльності державних банківських установ у дореформений період було те, що при всій нормативно – правовій специфіці їх діяльності вони здійснювали однакові операції: приймали вклади і надавали позики під заставу маєтків. При цьому значна частина внесків Державного комерційного банку передавалася у Державний позиковий банк, що фактично перетворювало його в депозитний банк.

Важливою складовою перетворень у сфері банківської діяльності, які здійснювались у 60-х роках XIX ст., було створення Державного банку, який став центральним банком Росії. Він мав дев'ять контор, з яких три знаходились на території України: в Одесі, Києві й харкові.

Російська економіка XIX – початку XX ст., відображаючи світові процеси, характеризувалася тягою до монополізації. У той час застаріле імперське законодавство ще не знало всіх знайомих нам процедур реорганізації юридичних осіб (приєднання, злиття, розділення, виділення, тощо), тому процес зрощення компаній йшов на основі взаємного придбання пакетів акцій. На думку белінського, Синдикати і трести не були легалізовані, вони виникали в основному у вигляді акціонерних товариств [3, с. 20]. В усякому разі, не можна заперечувати той факт, що монополії виникали або з того фактично монопольного положення, яке займали на ринку окремі найбільші акціонерні компанії, або шляхом договірних відносин, які з часом могли перерости ці рамки і стати вже організаційними, або з застосуванням тих методів, реалізація яких була можлива завдяки самій специфіці акціонерної форми власності: наприклад, через централізацію крупних пакетів акцій. У разі потреби акціонерна форма була зручною формою для конструювання монополістичних структур, щоб не міняти формальний статус вхідних в них підприємств.

Безпосередньою причиною акціонування вже існуючих підприємств могла бути потреба в нових капіталах. Навіть звернення до банківського кредиту могло бути стимулом до акціонування. банки надавали перевагу у кредитуванні підприємствам в акціонерній формі, діяльність яких легше було контролювати. У свою чергу для акціонерних компаній тісні зв'язки з банком забезпечували постійну фінансову допомогу, а також підтримку на біржі. фінансові можливості банків і акціонерних підприємств були неоднаковими: капітал перших був мобілізований і вільний, а капітал других – зв'язаний у виробництві. Найбільшого поширення набули кредити, що видавались комерційними банками під заставу цінних паперів. А основною формою фінансування було ухвалення банками на себе реалізації нових випусків акцій акціонерних компаній. Банки не тільки виступали як співвласники акціонерних компаній, наприклад, набуваючи їх акцій на біржі, але і, використовуючи акції, що належать ним, і акції клієнтури, тимчасово перебуваючих в їх розпорядженні як застава, проводили в керівні органи компаній своїх представників, закріплюючи тим самим свій зв'язок з компаніями [9].

В період світової економічної кризи (1900-1903 рр.) спостерігався деякий спад акціонерного засновництва.

На процес зростання курсу акцій російських акціонерних товариств впливали політичні події. Так, Російсько-японська війна призвела до зниження курсу акцій, а революційні події 1905 р. в Російській імперії стали причиною скорочення попиту на цінні папери.

У 1906 р. знов відбувся економічний підйом. Всього до 1914 р. практично у всіх галузях російської економіки діяло 3101 акціонерне товариство (без урахування залізничних компаній) із загальною сумою капіталу 4538 млн. рублів [1, с. 217]. Перша світова війна викликала зміну біржової кон'юнктури і відбилися на характері акціонерного засновництва.

У січні-липні 1914 р., в середньому, щомісячно відкривалося 20 товариств з капіталом в 27 млн. рублів, а в серпні-грудні – 7 товариств з капіталом 14 млн. рублів [8, с. 51].

Під час війни з'явилась тенденція вкладати гроші в акції, як реальні цінності з метою уникнути втрат при знеціненні рубля. Достатньо сказати, що всього з початку війни і до кінця 1916 р. було створено 417 російських і іноземних торгово-промислових акціонерних товариств з капіталом в 637 млн. рублів; 117 акціонерних товариств, які вже діяли, збільшили свої капітали на 272 млн. рублів [2].

До літа 1917 р. відбувся ажіотажний сплеск в створенні акціонерних товариств. Але це відбувалося вже напередодні найбільших соціально-політичних потрясінь.

Після Лютневої революції 1917 року відмінялися всі законодавчі акти Російської імперії, що обмежували діяльність акціонерних товариств. Зокрема, акціонерні компанії звільнялися від обмежувальних ухвал відносно іноземних підданих і євреїв (за винятком підданих держав, що воювали з Росією), що містилися в діючих законах. Питання відкриття акціонерних товариств вирішувалось з дозволу Міністра торгівлі і промисловості. Проте Тимчасовий уряд, з певних обставин не пішов на повноцінну реформу акціонерного законодавства.

Акціонерне законодавство Російської імперії XIX – початку XX століть зберігало свою силу і після жовтневої революції аж до переходу Радянської влади до політики націоналізації промисловості в червні 1918 р.

Висновки. Таким чином, проаналізована діяльність акціонерних товариств Російської імперії на початку XX ст. та особливості їх впливу на розвиток кредитної політики. Визначено основні функціональні засоби розвитку взаємодії цих двох систем та їх нормативно-правове забезпечення. Розглянуті та проаналізовані конкретні правові та фінансові ситуації, які виникли в Російській імперії на початку XX ст. за участю акціонерних товариств та банківських установ.

Список літератури

1. Акционерные паевые предприятия России в 1913 г. – М., 1914. – С. 215-221.
2. Акционерные, паевые и фабрично-заводские предприятия в России на 1915–1916 гг. – 9-е изд. – СПб., 1916. – С. 202.
3. Белинский В. эволюция учреждения акционерных товариществ / В. Белинский. – СПб., 1903. – С. 30.
4. Обзор деятельности акционерных предприятий в России // Вестник финансов, промышленности и торговли. – 1900. – № 29. – С. 104-108; № 30. – С. 166-175;
5. Оль П. В. Статистика акционерных обществ и паевых товариществ, обязанных публичной отчетностью за 1911/1912 г. / П. В. Оль. – Пг., 1915. – 244 с.
6. Статистика акционерного дела в России / под ред. Н. Пушкина. – СПб., 1897. – Вып. 1. – С. 206.
7. Статистика акционерного дела в России / под ред. Н. ф. фон Дитмара. –Х., 1900. – Вып. 2. – С. 35.
8. Статистические сведения о финансовом и экономическом положении в России / сост. канцелярией Совета Министров на 1914 г. – М., 1915. – С. 51.
9. Шепелев Л. Е. Акционерное учредительство и формирование финансово-капиталистических отношений в России (историко-статистическое исследование) : дис. ... канд. юрид. наук / Л. Е. Шепелев. – Л., 1962. – 168 с.

Стаття надійшла 16.04.2015 р.

Н.К. Колибабчук, соискатель

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова
кафедра общеправовых дисциплин и международного права
Французский бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Украина

ВЛИЯНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АКЦИОНЕРНЫХ ОБЩЕСТВ НА РАЗВИТИЕ КРЕДИТНОЙ ПОЛИТИКИ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В НАЧАЛЕ XX СТ.

Резюме

В статье анализируется деятельность акционерных обществ Российской империи в начале XX ст. и особенности их влияния на развитие кредитной политики. Определяются основные функциональные способы развития взаимодействия этих двух систем и их нормативно-правовое обеспечение. Рассмотрены и проанализированы конкретные правовые и финансовые ситуации, возникшие в Российской империи в начале XX ст. с участием акционерных обществ и банковских учреждений.

Ключевые слова: акционерное общество, банк, торговая палата, финансовые учреждения, нормативно-правовой акт, капитал, юридические лица.

N. K. Kolibabchuk, Applicant

Odessa I. I. Mechnikov National University
the Department of General and International Law
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

THE INFLUENCE OF JOIN-STOCK COMPANIES ON THE DEVELOPMENT OF CREDIT POLICY OF THE RUSSIAN EMPIRE AT THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

Summary

The article analyses the activity of joint stock companies of the Russian Empire at the beginning of the XX century and especially their impact on the development of credit policy. Defines the basic functional methods of the interaction of these two systems and their regulatory support. Reviewed and analyzed the legal and financial situations, that arose in the Russian Empire at the beginning of the XX century with the participation of join-stock companies and banking institutions.

Key words: joint-stock company, bank, chamber of commerce, financial institutions, legal act, capital and legal persons.